

УДК 94: 271. 2 – 725 (477. 41/42) "17/19"

Юлія Кондратюк
(м. Житомир)**КЛІРОВІ ВІДОМОСТІ ВОЛИНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ
КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.**

Наукову статтю присвячено аналізу клірових відомостей як одного з важливих видів документації церковнопарафіяльного діловодства. На основі архівних матеріалів та опублікованих праць здійснено розгляд процесу формування та функціонування клірових відомостей Волинської єпархії. Висвітлене в роботі питання репрезентативності досліджуваного виду документу сприятиме пошуку необхідної інформації для дослідників.

Ключові слова: клірові відомості, Волинська єпархія, церква, діловодство, документ.

Серед значного розмаїття церковнопарафіяльних джерел, що дійшли до нас, важливе місце належить кліровим відомостям. Вони містять цінну інформацію з історії церкви, життя та діяльності священно- та церковнослужителів і їх родин, ряд інших фактів. Цей вид документації слугує важливим джерелом з історії релігії, генеалогії, краєзнавчих досліджень тощо. Тому метою нашої публікації є висвітлення питань інформативності зазначеного виду документа на різних етапах історичного розвитку та його репрезентативність.

Клірові відомості було введено 20 січня 1769 р. під назвою "именных списков всем лицам духовного звания православного исповедания". Найдавніші з них дійшли до нас у церквах Володимир-Волинського [5] (1796 р.), Ковельського [6], Луцького [7] (1797 р.), Рівненського [26] (1798 р.) та Дубенського [24] (1799 р.) повітів. Їх вивчення дає змогу з'ясувати, як священники вели цей вид документації у Волинській єпархії на початковому етапі. Клірові відомості писали на листах великого формату, на яких розкреслювали таблиці та вносили таку інформацію: назву населеного пункту та церкви, рахунок дворів і людей окремо чоловічої та жіночої статей, церковно-та священнослужителів із сім'ями, їх вік та поведінку, угіддя, що належали парафії: хутори, сінокоси, млини тощо.

Відповідно до указу Синоду від 29 грудня 1804 р. духовенство мало звітувати про те, "скільки при соборных и приходских церквях находится Протоиереев, Священников, Дяконов и причетников, окончивших курсы Богословский и Философский, или один Философский...и впредь им Преосвященным показывать о сем в доставляемых в Святейший Синод о церквях и при них Священно и церковнослужителях ведомостях особою графою" [35, с. 761]. Для полегшення збору зазначеної інформації її вирішили вносити при складанні клірових відомостей, з якими вона і надходила до консисторій, де складалися звіти безпосередньо для Синоду. У клірових відомостях Волинської єпархії в усіх церквах їх вносили з 1807 р. під назвою: "Кто чему именно, сколько времени и в каких училищах обучался" перед графою про поведінку церковно та священнослужителів та їх дітей чоловічої статі після 15 років. Для прикладу, наведемо клірові відомості церков Кременецького повіту за 1807 р. [17].

Згідно з указом Синоду від 31 березня 1829 р. установлено нову форму цього документа [34, с.454]. Він став поділятися на три частини: 1) про церкву; 2) про причт; 3) про прихожан. У першій частині містилася інформація про те, коли, ким і з якого матеріалу побудована церква; кількість престолів і в честь яких святих вони освячені; чи достатньо утварі; кількість, відповідно до штату (вказували рік його затвердження), членів причту; розмір церковної землі і якої саме, чи наявні документи на цю землю і де вони зберігаються; чи наявні церковні приміщення для причту; скільки причт отримував коштів і шляхи цих доходів; усі споруди та угіддя, які належали безпосередньо церкві; відстань церкви від духовної консисторії, духовного правління і

місцевого благочинного; відстань від найближчої церкви; наявність приписних церков; наявність домової церкви та хто і коли там правив службу; наявність опису церковного майна, час складання документу і затвердження духовною консисторією; чи правильно велися прибутково-видаткові книги і стан їхньої збереженості; з якого року зберігаються копії метричних книг і їх стан збереженості; з якого року зберігаються сповідальні розписи і стан збереженості цього виду документації; скільки в книзі шлюбного обшуку використаних і невикористаних листів.

У другу частину клірових відомостей вносилися послужні списки причту. Порядок показання інформації починали від найстаршого за званням до наймолодшого. До них мали також записувати всіх дітей, навіть якщо вони жили окремо від сім'ї. У другій та третій графі зазначалися дати подій. Роки мали фіксуватися лише на основі метричних книг. У четвертій – наявність нерухомого майна в будь-кого із членів родини. У п'ятій – хто і як умів читати, відспівувати, знає катехізіс, скільки за рік виголошував проповіді, хто якої поведінки, а діти, які навчалися в училищах, як поводити себе під час перебування вдома, хто і кому доводився ріднею, хто, коли і за що був засуджений, яким чином покараний і чи не перебував на момент складання документу під слідством чи судом. До послужних списків подавали відомості про нагороди та заохочення із зазначенням часу їх отримання.

Після штатних та позаштатних членів причту з їх сім'ями вносилися просфорня, вдови та сироти священо- і церковнослужителів. При цьому обов'язково мали зазначати, хто були їх чоловіки, де і скільки часу перебували на службі, чи отримувала вдова пенсію, скільки і звідки.

У третій частині записували, яких соціальних прошарків прихожани; скільки старообрядців, іновірних та інославносних; на якій відстані церква знаходилася від сіл і чи немає перешкод для прибуття людей у будь-яку пору року.

До клірових відомостей також додавали відомості про церковного старосту: його звання, прізвище, ім'я, по батькові, з якого часу виконує обов'язки; стан церковних прибутків за останні роки його попередника та при ньому (зазначали лише інформацію про свічні прибутки та гаманцеві суми); власні його пожертвування на користь церкви; чи був під слідством або судом, з яких причин і чим завершувалися справи; які отримували нагороди і за що саме.

Уведення нових форм у Волинській єпархії відбулося досить швидко, адже на початку 1830 р. за цей же 1829 р. священники їх здавали вже відповідно до нових зразків. Про це свідчать, наприклад, документи здані духовенством парафій Кременецького [18] та інших повітів.

Собор єпископів, який відбувся в липні 1885 р. у Казані, зобов'язав благочинних робити позначку в клірових відомостях про стан у підвідомчих йому парафіях бібліотек з антирозкольніцькою літературою [34, с. 457].

Значна кількість духовенства, яка не вислужувала встановлених термінів для отримання пенсії, зверталася до консисторії з проханнями одноразової або постійної грошової допомоги. Зазвичай для розгляду подібних справ вимагалися відомості про майновий стан прохачів, для вирішення питання про те, у якому розмірі він потребує допомоги. Багато з них мали землі, будинки, іншу власність, зокрема й ту, що приносила прибутки, але в клірових відомостях і послужних списках про це не зазначалося через відсутність спеціальної графи. У зв'язку з цим "...Хозяйственное управление полагает установленную для клировых ведомостей о церковных причтах форму, а равно и послужные о них списки дополнить одною графою, озаглавив ее следующим образом: "есть ли недвижимое имущество у самого, у родителей или жены и какое именно" [29, с. 720-721]. Синод затвердив це рішення 2 – 23 липня 1886 р.

Беручи до уваги той факт, що Московська синодальна друкарня на той час уже мала значну частину заготовлених бланків клірових відомостей старого зразка, Синод зробив припис про те, що до закінчення використання старих бланків і до виготовлення їх за новою формою відомості про нерухому власність духовних осіб уміщувати в графі про проходження служби [30]. Духовенство Волинської єпархії не

поспішало виконувати цей припис. Розглянемо, як приклад, клірові відомості церков Овруцького повіту за 1886 [15] та 1887 [16] рр. У них лише священник Соборної Преображенської церкви міста Овруча вносив необхідну зміну. Так само і в інших повітах лише в одній-двох церквах виконували ці інструкції. У подальшому ця проблема відпала, адже в наступні роки почали видавати бланки з друкованою відповідною графою.

У клірових відомостях не завжди записували точні відомості про наявність та розміри лісу при церкві та кількість пасік. У Волинській єпархії траплялися такі випадки, що на давніх планах натомість церковного лісу були позначені ще зарослі, а причт запитував дозвіл на його вирубку, покликаючись на такі плани. У зв'язку з цим Волинська духовна консисторія дала вказівку всім благочинним про перевірку у своєму окрузі клірових відомостей та внесення поправки туди і на плани при виявленні неправильних записів [31, с. 21].

Відповідно до пропозицій, які надійшли у Волинську духовну консисторію від 10 жовтня 1902 р., духовенство єпархії отримало розпорядження щодо подальшого ведення клірових відомостей. До відомостей про церкву мали записувати інформацію про школи: їх кількість, до якого відомства належали, коли засновані та скільки налічували учнів обох статей. Окрім, цього обов'язково мали зазначати, чи відзначали інші свята, окрім престольних; відстань від найближчої залізничної станції та поштову адресу; наявність штундистів та тих, хто перейшов до іншої віри; загальну кількість парафіян, яку не рахували в багатолюдних парафіях [32, с. 767-768].

У своєму рапорті на ім'я архієпископа Антонія Кременецький єпископ Амвросій подав пропозицію приєднувати до клірових відомостей інформацію про церковні землі. Це мало сприяти тому, щоб кожна парафія мала точні відомості для складання такого документа, які б отримували за допомогою землеміра. Таким чином вдавалося б швидко вирішувати суперечки за землі між членами причту та назавжди зберігався б документ на церковну землю, який можна було б використовувати в виразі відсутності плану. Цю інформацію донесли до відома волинського духовенства, яке наклало резолюцію: "На будущий год рекомендуется причтам епархии составлять клировую ведомость о церковных землях по прилагаемому образцу насколько это возможно" [33, с. 3].

У 1909 р. Синод в указі від 13 лютого за № 6 надав вказівки про порядок ведення клірових відомостей: у першій частині необхідно було подавати, окрім відповідей на вищезазначені пункти, ще й таку додаткову інформацію: чи вистачає книг, які належать до церковного судочинства; скільки книг, призначених для читання, знаходилося в церковній бібліотеці, про цілісність і збереження церковних сум; скільки нерухомої суми знаходилося в кредитних установах і згідно з якими документами; скільки в приході знаходилося шкіл: церковних, міністерських, земських та ін.; у якому році засновані церковні школи і де вони розміщувалися, скільки і звідки грошей видавалося на їхнє утримання, скільки в них навчалося хлопчиків і дівчаток; хто церковний староста і з якого часу; коли парафію останній раз відвідував архієрей. Введено графу "затем не достаает против штатного положения", виключено графу "в число наличных священно - и церковнослужителей, состоит кончивших курс богословский, философский", зазначати таким чином "в числе наличных священно и церковнослужителей состоит получивших образование в духовной академии, в духовной семинарии, не получивших духовного образования"; у графі: "сверх того уволенных по старости и болезням за штат" виключили слова "по старости и болезням"; у графі про дітей священно- і церковнослужителів слова "от 7 лет и выше не поступивших в училища" і в усіх графах виключили слово "причетников" з причини зникнення вже такої посади [36, с. 59-69].

У другій частині IV графу, приложеної до 91 ст. статуту духовних консисторій, форми нагородного списку змінили формулювання з "не был ли под судом и следствием, а если был, то за что, когда и чем дело кончено" на "подвергался ли взысканиям по суду и каким именно, состоит ли под следствием или судом". Натомість наявних у графі про судимість слів: "не был, или был тогда то, по такому то

делу, но от суда и ответственности освобожден, или: но таковую то подсудность указом Святейшего Синода такого то года, месяца и числа за № разрешено не считать препятствием к награждению его установленными для духовных лиц знаками отличия". Не вносились пометки про посилення нагляду, пені чи грошове стягнення, догани, накладені без внесення до послужного списку, зауваження й епітимії терміном не більше 3 тижнів.

У третій частині необхідно було зазначати, замість дворів, кількість будинків чи господарств у селі, а в місті – квартир. Скільки в людей чоловічої та жіночої статі в кожному населеному пункті з поділом їх на соціальні стани та загальну кількість парафіян. Необхідно було зазначати також кількість іновірців, інославно, розкольників та сектантів із поясненням, скільки, кого, якого сповідання чи толку. Незмінною залишилася інформація про відстань кожного населеного пункту від церкви та відсутність чи наявність перешкод для відвідування її людьми.

Припис Синоду від 9-21 квітня 1909 р. дав дозвіл на використання в 1909 р. бланків попереднього зразка. Нові ж форми цих відомостей вводили для обов'язкового використання з 1 січня 1910 р. [37].

Питання про кількість ведення екземплярів клірових відомостей дали можливість вирішувати єпархіальному начальству відповідно до місцевих потреб, але не менше двох. У церквах Волинської єпархії їх вели принаймні не менше трьох, адже ті екземпляри, що дійшли до нас, подавалися до благочинного, консисторії та один примірник залишали при церкві.

Переважає більшість клірових відомостей відклася в Державному архіві Житомирської області у фонді №1 (Волинська духовна консисторія) – близько 995 одиниць у всіх 12 повітах єпархії. Вони містяться у двох описах і охоплюють період з 1800 до 1917 рр. В описі 73 вони скомплектовані за географічним принципом у 10 повітах. Найдавніші з них збереглися за 1800 рік із Новоград-Волинського [12], Овруцького [13] та Острозького [14] повітів. Найбільшу їх кількість виявлено із Кременецького – 128, Житомирського – 71, Старокостянтинівського та Овруцького повітів – по 60 одиниць зберігання. А в Луцькому, Рівненському та Ковельському – по 1 справі, відповідно за 1867 та дві останні – за 1912 рр. Зовсім відсутні книги Дубенського та Володимир-Волинського повітів. Таку незначну концентрацію справ, або їх відсутність, у ДАЖО можна пояснити тим, що вони знаходяться в інших архівах, зокрема в Державному архіві Рівненської області та Державному архіві Волинської області. Саме в них зберігаються консисторські екземпляри справ за ще більш ранній період. Приміром, із Володимир-Волинського повіту – за 1796 [5], Ковельського [6] та Луцького – 1797 [7], Рівненського – 1798 [24], Дубенського – 1799 рр. [25]. Їх кількість у певних повітах теж переважає, що свідчить про більш повну збереженість справ. Зокрема, у Ковельському – 171, Дубенському – 139, Луцькому – 134, найменше у Володимир-Волинському – 88 та Рівненському – 77.

У ДАЖО опис 78 хоча і знаходиться у фонді духовної консисторії, але містить клірові відомості, які підшиті відповідно до благочинних округів. З цього можна зробити висновок, що це – примірники, які здавалися благочинним та за певних обставин потрапили до архіву консисторії. Такі справи відклялися в 11 повітах Волинської єпархії. Вони охоплюють період переважно з 1896 до 1915–1917 рр. Найбільше їх дійшло до нас із Старокостянтинівського – 88 одиниць зберігання, Кременецького – 87, Заславського – 86 та Острозького повітів – 84. Найменше їх із Рівненського – 8, Новоград-Волинського – 4 та Володимирського повітів – 1. Зовсім відсутні благочинницькі примірники лише із Ковельського повіту.

У фондах парафій ДАЖО виявлено лише три книги клірових відомостей: церкви Казанської ікони Богоматері с. Бабушки (1901 р.) [20], Свято-Миколаївської містечка Червоне (1912 р.) [21] Житомирського повіту, Покровської с. Горопаї (1911 р.) [22] Новоград-Волинського повіту та однойменної с. Федурки (1841–1870) [28] Старокостянтинівського повіту. Крім того, церковні примірники клірових відомостей зберігаються і в ДАРО (с. Сушовці Острозького повіту за 1914 р. [23]) й ДАВО (4 справи у церквах Луцького повіту за 1845 [2], 1874 [1], 1880 [3], 1914 [11] рр. та 1 – Ковельського

1881–1889 рр. [4]). Причому останні знаходяться у фонді консисторії. Така ж тенденція простежується і в ДАЖО, де в одноіменному фонді в описах 81, 83 та 91 теж містяться парафіяльні примірники клірових відомостей, хоча теж у незначній кількості: (у Старокостянтинівському повіті – 9 одиниць зберігання, Новоград-Волинському – 5, Житомирському – 4, Дубенському – 2 та Луцькому – 1).

Список джерел та літератури:

1. Державний архів Волинської області – Ф. 35, оп. 1, спр. 41.
2. Там само – Спр. 45.
3. Там само – Спр. 318.
4. Там само – Спр. 389.
5. Там само – Оп. 5, спр. 1.
6. Там само – Спр. 89.
7. Там само – Спр. 251.
8. Там само – Спр. 1-88.
9. Там само – Спр. 89 - 250.
10. Там само – Спр. 251 - 385.
11. Там само – Оп. 10, спр. 300.
12. Державний архів Житомирської області – Ф. 1, оп. 73, спр. 1.
13. Там само – Спр. 239.
14. Там само – Спр. 240.
15. Там само – Спр. 281.
16. Там само – Спр. 282.
17. Там само – Спр. 300.
18. Там само – Спр. 305.
19. Там само – Оп. 78.
20. Там само – Ф. 581, оп. 1, спр. 3.
21. Там само – Ф. 589, оп. 1, спр. 7.
22. Там само – Ф. 593, оп. 1, спр. 24.
23. Державний архів Рівненської області – Ф. 485, оп. 2, спр. 42.
24. Там само – Ф. 639, оп. 1, спр. 1.
25. Там само – Спр. 1 - 136.
26. Там само – Оп. 2, спр. 1.
27. Там само – Спр. 1 - 78.
28. Центральний державний історичний архів у м. Києві – Ф. 2184, оп. 1, спр. 1.
29. Волинские епархиальные ведомости. – 1886. – Ч. оф. № 26.
30. Там само – №28.
31. Там само – 1897. – №3.
32. Там само – 1902. – №32.
33. Там само – 1908. – №1.
34. Нечаев П. И Практическое руководство для священнослужителей. – Спб., 1912. – 11-е изд.
35. Полное собрание законов Российской империи Т. XXVIII. – Собр. 1-е. – № 21575. – Спб., 1830.
36. Церковные ведомости. – 1909. – № 9.
37. Там само – №18 - 19.

SUMMARY

The article presents the analysis of the clergy information as one the most important documentation types of parish record-keeping. Analyzing the archives materials and the published researches on the issue, the author investigates the process of formation and functioning of the clergy record-keeping in Volyn eparchy. The point of value and validity of the document type under consideration, which is thoroughly highlighted in the article, may help the researches in finding the necessary information.

Key words: *the clergy information, Volyn eparchy, the church, record-keeping, document.*